

УДК 316.43

РЕФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ В ОЦІНКАХ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Сокурянська Людмила Георгіївна – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У статті представлено результати попереднього аналізу даних дослідження «Реформи вищої школи України в оцінках учасників освітнього процесу»¹, проведеного на прохання Міністерства освіти і науки України Соціологічною асоціацією України наприкінці 2015 – початку 2016 рр. Обґрунтовано вибір методу дослідження – фокусованого групового інтерв'ю зі студентами та викладачами вітчизняних вишів. Підкреслено, що переважна більшість учасників цих інтерв'ю дають негативні оцінки освітніх реформ, що здійснювались протягом останніх 10-15 років. Показано, що більшість опитаних вважають головними причинами неефективності реформування освітньої сфери відсутність концепції та стратегії цього процесу, невизначеність механізмів впровадження тих чи інших нововведень у діяльність вищих навчальних закладів, брак чіткого розуміння кінцевої мети освітніх реформ та їхнього ресурсного забезпечення.

Ключові слова: вища освіта, освітні реформи, оцінки реформування освітньої сфери викладачами та студентами, фокусовані групові інтерв'ю.

В статье представлены результаты предварительного анализа данных исследования «Реформы высшей школы Украины в оценках участников образовательного процесса», проведенного по просьбе Министерства образования и науки Украины Социологической ассоциацией Украины в конце 2015 – начале 2016 г.г. Обоснован выбор метода исследования – фокусированного группового интервью со студентами и преподавателями отечественных вузов. Подчеркнуто, что подавляющее большинство участников этих интервью дают негативные оценки образовательных реформ, осуществленных на протяжении последних 10-15 лет. Показано, что большинство опрошенных считают главными причинами неэффективности реформирования образовательной сферы отсутствие концепции и стратегии этого процесса, неопределенность механизмов внедрения тех или иных нововведений в деятельность высших учебных заведений, отсутствие четкого понимания конечной цели образовательных реформ и их ресурсного обеспечения.

Ключевые слова: высшее образование, образовательные реформы, оценки реформирования образовательной сферы преподавателями и студентами, фокусированные групповые интервью.

The article presents the results of a preliminary analysis of research data "Evaluation of National Higher School Reform by the Participants of Educational Process", conducted at the request of the Ministry of Education and Science of Ukraine by Sociological Association of Ukraine at the end of 2015 – beginning of 2016 years. The choice of research method – focus-group interviews with students and teachers of local universities – is substantiated. It is emphasized that the vast majority of respondents give a negative assessment of the educational reforms implemented over the past 10-15 years. It is shown that the majority of respondents believe that the main reasons for the ineffectiveness of the reform of the educational sphere is the lack of concept and strategy of this process, the uncertainty of the mechanisms of implementation of various innovations in the activities of higher education institutions, and the lack of a clear understanding of the ultimate goal of educational reform and its resource provision.

Keywords: higher education, educational reform, evaluation of the reform of the educational sphere by teachers and students, focus-group interviews.

Модернізація, якої так потребує сучасне українське суспільство, неможлива без реформування такої його сфери, як освіта, в тому числі та перш за все вища. Це зумовлюється тим, що сьогодні саме освіта і наука стають головними чинниками соціально-економічної та соціокультурної трансформації будь-якого суспільства. З огляду на це, українська вища школа має стати домінантною підструктурою

© Сокурянська Л. Г., 2016

¹ Дослідження здійснено за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження».

нашого суспільства, одним із головних суб'єктів модернізаційних процесів, що відбуваються в ньому, а знання, освіченість – головними цінностями як окремої особистості, так і всього соціуму. Досягнення цієї мети, безперечно, передбачає суттєві зміни в системі вітчизняної вищої освіти, її реформування, що, власне, і відбувається сьогодні (у всякому разі декларується тими, хто скеровує цей процес) (див. про це докладніше: [1, с. 280-305]).

За останні 25 років української історії вітчизняна вища школа зазнала чимало реформ, метою яких перш за все було підвищення якості освітніх послуг; підготовка фахівців, професійна компетентність та культурний капітал яких відповідали б викликам часу; формування громадянськості та патріотичної налаштованості вихованців вишів.

Чи досягли численні реформи вищої освіти, що були запроваджені останніми роками, своєї мети? Як ставляться до них викладачі та студенти українських вишів? У пошуках відповіді на ці та багато інших питань, пов'язаних з проблемами реформування вищої школи, Міністерство освіти і науки України (МОН України) наприкінці 2015 року звернулось до керівництва Соціологічної асоціації України (САУ) з проханням провести аналіз ефективності освітніх реформ. Таке дослідження було здійснене протягом грудня 2015 р. – січня 2016 р. у 16 містах України, що представляють всі її регіони. В межах дослідження було проведено 32 фокусованих групових інтерв'ю з викладачами та студентами вищих навчальних закладів різних форм власності. У фокусованих інтерв'ю взяли участь 150 викладачів та 154 студента, які представляли 57 ВНЗ (із них 49 державних і 8 приватних). Програма та інструментарій дослідження (гайди фокусованих групових інтерв'ю) були розроблені творчою групою, до якої увійшли члени правління Соціологічної асоціації України, в тому числі автор цієї публікації, а також деякі керівники регіональних відділень САУ. Підготовка та організація фокусованих групових інтерв'ю на місцях здійснювалась очільниками регіональних відділень САУ.

Зазначимо, що актуальність цього дослідження, як і даної статті, зумовлюється тим, що, незважаючи на існування чималої кількості наукових робіт, у тому числі соціологічних, в яких, зокрема, розглядаються проблеми реформування вітчизняної вищої освіти (див., наприклад: [2, 3]), в них практично не представлена думка учасників освітнього процесу (студентів, викладачів, адміністрації вишів) щодо реформ в освіті, їхньої ефективності. У цьому контексті особливої значущості набуває, так би мовити, «живе слово» вузівського загалу, його оцінки реформування вищої школи. Щоб здобути таке слово, необхідно звернутися до якісних методів соціологічного дослідження. Саме тому ми й обрали такий метод, як фокусовані групові інтерв'ю. В цій публікації представлений змістовний аналіз інформації, отриманої завдяки їхньому проведенню².

Отже, звернемось до викладення результатів нашого дослідження. Перш за все зазначимо, що як викладачі, так і студенти – учасники фокусованих групових інтерв'ю підкреслювали необхідність реформування вітчизняної вищої освіти, яке вони сприймають як «запоруку розвитку суспільства в цілому». Як засвідчив здійснений нами аналіз, суттєвих регіональних, гендерних та вікових відмінностей у ставленні наших респондентів до реформ в освіті немає. Певні відмінності існують в оцінках цих реформ викладачів та студентів.

Так, викладацькі оцінки освітніх реформ є переважно негативними. Більшість викладачів – учасників фокусованих інтерв'ю підкреслили, що відчувають лише негативні наслідки реформ, що останні, скоріше, спрямовані на руйнацію освітньої системи, того позитивного досвіду, який мала вітчизняна освіта, аніж на створення освітнього простору, який би відповідав європейським та світовим зразкам.

*«Разрушили то, что было, внедряют новое. Это не есть правильно в некоторых ситуациях»
(В_Юлія_Ж_15_К_СГ_Д)³.*

² Кодування персональних даних викладачів – учасників фокусованих групових інтерв'ю передбачало урахування імені, статі (Ч – чоловіча, Ж – жіноча), стажу роботи у вищій школі (кількість років), наукового ступеню (БС – без ступеня, К – кандидат наук, Д – доктор наук), дисципліни якого напрямку викладає (СГ – соціогуманітарний, Е – економічний, П – природничий, Т – технічний), форми власності навчального закладу (Д – державна, П – приватна). Приклад кодування: **В_Ольга_Ж_25_К_СГ_П** (викладач_Ольга_жіноча_викладацький_стаж_25_років_кандидат_наук_викладає_соціогуманітарні_дисципліни_приватний_ВНЗ). Кодування персональних даних студентів-учасників фокус-груп передбачало урахування імені, статі (Ч – чоловіча, Ж – жіноча), курсу навчання, профілю навчання (СГ – соціогуманітарний, Е – економічний, П – природничий, Т – технічний), форми власності навчального закладу (Д – державна, П – приватна). Приклад кодування: **С_Анна_Ж_4_П_Д** (студентка_Анна_жіноча_4_курс_природничий_профіль_навчання_державний_ВНЗ).

³ Тут і далі цитати із фокусованих інтерв'ю наводяться на мові оригіналу.

Як зазначив один із наших респондентів, *«якщо так, як воно відбувається, то краще зупинити реформи»* (В_Віталій_Ч_38_Д_СГ_Д).

Деякі викладачі говорять про те, що *«ніякого реформування взагалі немає»*, існує лише імітація реформ, або, за висловом одного із учасників фокусованих групових інтерв'ю, *«виникла індустрія імітації реформування освіти»* (В_Олександр_М_30_Д_Т_Д).

Наші респонденти пояснюють це, зокрема тим, що реформи не мають відповідного ресурсного забезпечення, без якого їх можна тільки імітувати. При цьому майже всі опитані (як викладачі, так і студенти) підкреслюють, що головними причинами такого стану речей є відсутність концепції та стратегії реформування освітньої сфери, невизначеність механізмів впровадження тих чи інших нововведень у діяльність вищих навчальних закладів, брак чіткого розуміння кінцевої мети освітніх реформ.

«Не видно цели этого процесса, не видно смысла этого процесса, это опять-таки вот этот пример с Петровскими реформами, а зачем вместо одной одежды носить другую, цели? Повышения эффективности какой-то, ничего абсолютно» (В_Михайло_Ч_24_К_Т_Д).

Щодо студентських оцінок реформування освіти, то вони також є переважно негативними. Хоча деякі наші респонденти зауважували, що цей негативізм перш за все притаманний тим, хто не переймається проблемами освіти, бо прийшов до вишу лише за дипломом.

«Статистически любая реформа – это боль. Не только в плане образования» (С_Дмитро_Ч_3_Е_П).

«Реформа – это, действительно, негативно. Все только устаканилось, какая-то гармония наступила. И снова какая-то реформа, снова эти перевыборы – что угодно, как это называется?» (С_В'ячеслав_Ч_3_Т_Д).

«Возможно, как раз проблема этой реформированности – что принесет эта реформа. Плюс отсутствие адекватных механизмов реализации этих реформ, поэтому в них перестают верить. В принципе, негативно относятся» (С_Марія_Ж_2_СГ_Д).

«Просто, если поделить студенчество на несколько групп, то пассивная группа всегда против реформ. Всегда 50% студентов, которые просто ходят туда-суда, вот эти «зомби», им неприятна эта реформа. Им хочется доучиться и выпускиться. А, в принципе, актив студенческий всегда поддерживает любые реформы. Даже если реформа не удалась, на это посмотрели и пошли дальше» (С_Антон_Ч_2_СГ_Д).

«Реформы практически – «пробовали, не получилось, пробовали – не получилось, пробовали – получилось наконец-то» – это как раз и отпугивает эту аморфную часть. А, например, скажем, после пары прийти в аудиторию, выдать какие-нибудь листочки с соцопросом. Не «Что Вас не устраивает?», а путем проб и ошибок. «Хотели бы Вы такое-то изменение?» Опять же, сначала опрос, потом – анализ и претворение в жизнь. Попытка. То есть научный подход, назовем это так» (С_Дмитро_Ч_3_Е_П).

«Есть обязательные реформы. Та же рейтинговая система, где 75% бюджетников будет получать стипендию, а остальные не будут получать стипендию. Отличная система, супер, но студенчество ее, естественно, не поддерживает. Хотя мы в студенческом совете понимаем, что это крутая система, которая поощряет конкуренцию и так далее... Не всегда то, что нравится и не нравится студенчеству, является объективным критерием» (С_Антон_Ч_2_СГ_Д).

Як бачимо, незважаючи на те, що студенти за об'єктивних причин не можуть повною мірою оцінити наслідки реформування вітчизняної вищої освіти, що відбувалося протягом останніх 10-15 років, їхнє бачення цього процесу багато в чому збігається з думкою викладачів, зокрема щодо необхідності проведення соціологічних опитувань з метою врахування думки учасників вузівського освітнього процесу про те, що, власне, треба реформувати у вищій школі.

Низька ефективність запроваджених реформ, як підкреслювали деякі учасники фокусованих інтерв'ю, зумовлюється, зокрема, тим, що МОН не залучає до їхньої розробки тих, хто безпосередньо має втілювати ці реформи у життя. При цьому вони акцентували на тому, що йдеться не стільки про керівників ВНЗ (вони певною мірою залучені до цього процесу), скільки про пересічних вузівських викладачів. Наші респонденти підкреслювали, що вони не відчують себе суб'єктами процесу реформування. У цьому контексті зазначимо, що на багатьох з проведених нами групових інтерв'ю висловлювалась думка, що ці інтерв'ю є чи не першим випадком, коли МОН зацікавилось думкою

викладачів та студентів щодо реформ в освіті. Проте наші респонденти впевнені, що й цього разу їхня думка не буде врахована.

«Мы можем дать кафедрой рекомендации, на совете факультета это все заслушивается, потом большой совет это тоже все прослушает, а дальше уже дадут рекомендации в министерство, а там уже министерство принимает решение, прислушиваться, или не прислушиваться. Хорошо, если нас услышат сегодня, а в принципе, я не думаю, что что-то будет глобально изменено...»
(В_Оксана_Ж_17_К_СГ_Д).

Відсутність зворотного зв'язку з вузівським викладацьким загалом призводить, на думку наших респондентів, до того, що вищі навчальні заклади практично знаходяться «в режимі ручного управління. Міністерство дало, Міністерство забрало. Міністерство хочет, сделало так, хочет, сделало так. Вот самое главное в реформе должно быть - это полная автономия высших учебных заведений и подчинение Министерству по глобальным, я бы сказал, вопросам» **(В_Віктор_М_30_КД_Е_Д).**

Викладачі, які брали участь у фокус-групах, не вдоволені тим, що мають бездумно виконувати вказівки, що надходять «зверху». При цьому вони акцентували на тому, що «реформи в освіті не мають залежати від міністра та політичних змін».

«Я просто скажу, что за последние два-три десятка лет, наверное, ни одна отрасль не подверглась такому количеству экспериментов, как образование. А связано это с тем, что сверху, от первого руководителя на систему образования накладывается его личное видение проблем, а оно не всегда основано на объективной ситуации, а основано на каких-то его суждениях, взглядах, опыте и, к сожалению, к сожалению, здесь отсутствует объективный анализ ситуации, которая сегодня складывается в высшем образовании и образовании вообще»
(В_Володимир_М_20_Д_СГ_Д).

«Проблема в том, что приходят новые министры и, не спрашивая нашего дозволу, змінюють, наприклад, перелік спеціальностей у класифікаторі...<...> Прийшов новий міністр, дивимось, немає спеціальностей «літературна творчість», немає спеціальності «фольклористика», немає прекрасної спеціальності «літературна творчість». Ну, це сумно, це сумно. Тому доводиться студентам пояснювати, що, ну, ось так, немає ліцензії, не дають нам добро»
(В_Тетяна_Ж_35_КД_СГ_Д).

Викладачі – учасники фокус-груп неодноразово підкреслювали, що кожний новий міністр, керуючи освітньою галуззю, намагається копіювати роботу свого ВНЗ («Сьогодні скрізь має бути, як у Могілянці»).

«Здесь вырисовывается проблема такая, что ... министры новые образования и науки часто копируют работу своего университета. И одна из этих проблем связана с тем, что нас хотят сильно к Киево-Могилянке притянуть и рассказывают, что какие мы все ... Ну, часто слышишь на выступлениях, что все – враги Киево-Могилянки... Хотя у меня есть пара друзей, которые заканчивали, они говорят, что они учились в разных вузах и что все-таки Киево-Могилянка – это такой эксперимент. Конечно, хороший, для хороших студентов, но даже они считают, что переносить этот опыт на все остальные вузы нельзя. Надо хотя бы иметь их бюджет, их возможности. Сколько иностранной помощи она получила, а мы тут должны буквально за год стать Киево-Могилянкой. Условно говоря, в Бердянске или Мелитополе»
(В_Юрій_Ч_8_К_СГ_П).

Перманентний процес реформування освітньої системи призвів до «втоми від реформ», яка підсилюється тим, що «ми не бачимо реальних результатів реформування вищої освіти». Деякі викладачі навіть виступили з пропозицією хоча б декілька років нічого не змінювати в освіті, щоб можна було побачити хоч якісь результати її реформування.

«Найкращою реформою освіти в Україні була би та реформа, яка б зупинилася і дала можливість працювати освіті. Хоча би період 10-15 років без реформ. Щоб люди бачили перспективу, тобто, щоб колективи вищих навчальних закладів могли напрацювати якийсь базис, створити якусь встановлену базу, щоб викладач знав, що сьогодні він працює на таких умовах, якщо він схоче піти на пенсію, то піде на таких умовах. Це був би найкращий результат реформ. Зараз ми бачимо те, що, дійсно, з кожним новим міністром до нас приходять нові реформи»
(В_Павло_Ч_12_КН_Е_Д).

Відповідаючи на питання про те, чи є спротив реформам, що впроваджуються, абсолютна більшість викладачів зазначила, що такого спротиву немає, або він є незначним і переважно стосується,

так би мовити, внутрішньоособистісного, латентного несприйняття реформ, точніше «неадекватності рішень, що приймаються «нагорі», але викладачі, в силу своєї вихованості, мовчать. Ними керує почуття обов'язку та відповідальність за виконання рішень «зверху»» (В_Ірина_Ж_47_К_Т_Д).

На думку наших респондентів, реформи гальмують не викладачі (чи інші суб'єкти освітнього процесу), а стан економіки України, політична та економічна криза, яку переживає наше суспільство. За цих умов важко говорити не тільки про дієвість, а навіть про можливість тих чи інших економічних, політичних, соціальних механізмів реформування освіти. Як зазначали викладачі, сьогодні більш-менш працюють лише адміністративні механізми освітніх реформ.

Серед бар'єрів реформування освіти зазначались також такі, як відсутність мотивації до навчання у студентів⁴, невмотивованість викладачів до впровадження освітніх інновацій, безсистемність реформ, корупція у викладацькому середовищі та у «верхах» тощо.

«Часто студенти вчать не заради знань, а заради оцінки і заради того, щоб була стипендія» (С_Олена_Ж_Б_СГ_Д).

Що стосується корупції у вищій школі, то студенти – учасники фокус-груп пов'язують цю проблему не стільки з викладачами, скільки з толерантним ставленням до цього явища студентів. Про те, що саме студенти у більшості випадків є суб'єктами корупційних практик у вищій школі, свідчать численні соціологічні дослідження (див., наприклад: [4]).

«Хто винен у хабарах? Вважаю, що більшою мірою студенти, які не хочуть вчитися і не хочуть ходити на заняття. Тому не можна казати, що поганими є лише викладачі. Проблема знову є глибшою – у мотивації до навчання» (С_Ігор_Ч_Б_Т_Д).

«Студенти взагалі ділять викладачів на два типи: той бере хабар, він – хабарник, він «чорний», поганий, а інший – не бере, він «білий». Але ж є ще така категорія: він ніби і бере, але він послухає, він хороший, високу оцінку поставить, він нічого такого, він – «сірий». І для чого про нього щось казати? От, і в тому вся проблема. Якщо ми чітко не розмежуємо собі, що це «чорне», погане, а це «біле», то ніякого руху не буде. Ми так і стоятимемо, топтатимемося на одному місці» (С_Ігор_Ч_Б_Т_Д).

Усе перелічене вище, на думку наших респондентів (як викладачів, так і студентів), зумовлює те, що, як вважають наші респонденти, «відчутних змін у вищій освіті немає». Ті зміни, які ми все ж таки спостерігаємо, стосуються «форми, організації і значно меншою мірою змісту освіти».

Тим не менш до позитивних освітніх інновацій останніх двох десятиліть вітчизняної історії і викладачі, і студенти, які взяли участь у фокусованих групових інтерв'ю, відносять перехід на двоступеневу освіту (бакалавріат та магістратура), внесення до навчальних планів курсів за вибором студентів та зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО). Правда, що стосується останнього, то чимало наших респондентів вважають цю систему недостатньо ефективною, підкреслюють необхідність її вдосконалення, а також повернення до вступних іспитів (не відмінюючи при цьому ЗНО). До речі, про доцільність проведення вступних екзаменів до ВНЗ говорили не тільки викладачі, але й студенти, підкреслюючи, що ЗНО зачасти не виявляє реальний рівень знань абітурієнтів.

«Треба збільшити цей пропускний бал ЗНО» (С_Соломія_Ж_4_СГ_Д).

«Я взагалі вважаю, що потрібно ЗНО відмінити, а зробити тільки вступні екзамени» (С_Андрій_Ч_4_СГ_Д).

«Мені здається, що навіть саме ЗНО, його трошки реформувати треба» (С_Леся_Ж_4_СГ_Д).

«ЗНО мають складати фахівці, а не люди з міністерства» (С_Володимир_З_Ч_4_П_Д).

«Можна ввести якийсь електронний аспект оцінювання, який би знівелював людський фактор, який би забрав фактор корумпованості» (С_Соломія_Ж_4_СГ_Д).

Щодо можливості вибору навчальних курсів, то майже кожний другий студент підкреслював, що така можливість є формальною, бо можна обирати курси лише із запропонованих, тим більше так званім пакетом. Деякі студенти навіть не знали, що мають право обирати 25% навчальних дисциплін.

Зазначимо, що в силу меншої (у порівнянні з викладачами) обізнаності студентів щодо реформування вищої освіти, їхніх поверхневих уявлень щодо суті реформ у вищій школі, студентські оцінки цього процесу є, так би мовити, більш нейтральними, хоча, як зазначалось вище, було чимало негативних висловлювань щодо освітніх реформ з боку студентської молоді, яка сприймає реформи як «непопулярні заходи». Негативні оцінки студентів переважно стосуються фінансових питань, зокрема

⁴ Як самокритично зазначив один із наших респондентів, «студенти – це просто люди, які стоять у черзі за дипломом».

«75% відсоткового обмеження студентського контингенту на виплату стипендій», а також деяких положень нового Закону України «Про вищу освіту».

Отже, здійснений нами аналіз ставлення викладачів та студентів вітчизняних ВНЗ до реформування освітньої системи України свідчить про неоднозначні, проте переважно негативні оцінки вузівського загалу результатів цього процесу. Наші респонденти акцентували увагу на таких чинниках низької ефективності запроваджених реформ, як відсутність концептуальних засад та стратегій реформування вищої освіти, безсистемність та нерозробленість механізмів його реалізації, недостатність ресурсного забезпечення, що зумовлено економічною та політичною кризою, яку переживає українське суспільство.

Зазначимо, що інформація, представлена нами в цій статті, є лише попереднім аналізом отриманих нами даних, що стосуються лише одного блоку питань фокусованих групових інтерв'ю з викладачами та студентами вітчизняних ВНЗ. Наші подальші публікації та публікації наших колег будуть присвячені аналізу викладацьких та студентських оцінок загального стану української вищої освіти; думки учасників освітнього процесу про те, що саме потребує сьогодні реформування у вищій школі; які проблеми життєдіяльності українських вишів є за сучасних умов найболючішими; як відбувається імплементація нового Закону України «Про вищу освіту»; як оцінюють студенти зміст та організацію навчального процесу у ВНЗ, якість освіти, що отримують тощо.

Література:

1. Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України : кол. моногр. / [Балакірева О. М., Геєць В. М., Сіденко В. Р. та ін.] ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2014. – 340 с.
2. Щудло С. Вища освіта у пошуках якості: quo vadis [Текст] : монографія / Світлана Щудло ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. – Х. ; Дрогобич : Коло, 2012. – 339 с.
3. Социокультурные барьеры модернизации высшей школы Украины : коллективная монография / под ред. В. С. Бакирова. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015. – 424 с.
4. Злобіна О. Студентство як суб'єкт продукування корупційних практик / О. Злобіна, І. Бекешкіна // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. – Вип. 17. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 431–438.